

Una proposta d'aplicació del programa de competències familiars (PCF) en famílies monomarentals en contextos de vulnerabilitat social

Lluís Ballester

Rosario Pozo

RESUM

Resulta una necessitat urgent promoure programes efectius que centrin els esforços a desenvolupar competències familiars eficaces per prevenir conductes desadaptatives i de consum de substàncies en els fills i filles de famílies monomarentals en contextos d'especial vulnerabilitat social. El PCF, o Programa de Competències Familiars, promou relacions saludables entre mares i fills, incidint en una millor comunicació, supervisió, disciplina i organització familiar. En un primer moment, centrarem els esforços a revisar els factors de risc i de protecció. En segon lloc, ens apropiem a la proposta d'aplicació i intervenció del PCF, que està basat en evidències científiques i aplicat en famílies monomarentals. En aquest apartat inclourem els aspectes que s'haurien de considerar en el procés d'aplicació del PCF en matèria de sensibilització en termes de gènere i d'etnicitat amb famílies monomarentals.

RESUMEN

Es una necesidad urgente promover programas efectivos que centren los esfuerzos en desarrollar competencias familiares eficaces para prevenir conductas desadaptadas y de consumo de sustancias en los hijos e hijas de familias monomarentales en contextos de vulnerabilidad social. El PCF, o Programa de Competencias Familiares, promueve relaciones saludables entre madres e hijos, incidiendo en una mejor comunicación, supervisión, disciplina y organización familiar. En un primer momento, centraremos los esfuerzos a revisar los factores de riesgo y de protección. En segundo lugar, nos acercaremos a la propuesta de aplicación y de intervención del PCF, que está basado en evidencias científicas y aplicado en familias monomarentales. En este apartado incluiremos los aspectos que se deberían considerar en el proceso de aplicación del PCF en materia de sensibilización en términos de género y de etnicidad con familias monomarentales.

I. INTRODUCCIÓ AL PROGRAMA DE COMPETÈNCIES FAMILIARS

L'educació o prevenció familiar se situa entre les prioritats tant de la Unió Europea (UE), en les polítiques de suport a l'exercici de la parentalitat positiva (Rec, 2006), com de l'Estat, en el II Pla Estratègic Nacional d'Infància i Adolescència 2013-2016 (II PENIA) del Ministeri de Sanitat, Serveis Socials i Igualtat. Entre els seus objectius, hi apareixen reflectits el suport a les famílies en l'exercici de les seves responsabilitats en la cura, l'educació i el desenvolupament integral dels fills i filles; l'atenció a la infància i adolescència en situació de risc, i la intervenció social, així com les actuacions preventives en els col·lectius de la infància i adolescència. A Espanya i a Europa els programes de prevenció familiar basats en evidències científiques són relativament escassos i, encara que recentment s'ha incrementat l'interès a identificar i promoure pràctiques efectives preventives en grups de risc, la veritat és que encara queda molt per fer. Les revisions de l'anàlisi de la Col·laboració Cochrane a la Universitat d'Oxford van concloure que el Strengthening Families Program (SFP) era el programa més eficaç en la prevenció de drogues i alcohol (Foxcroft et al., 2003). A més, un estudi d'anàlisi de cost-benefici de Miller i Hendrie (2008) va concloure que el SFP tenia els percentatges més alts d'eficàcia en la prevenció del consum de drogodependències entre joves. Per aquest motiu l'Oficina de les Nacions Unides contra la Droga i el Delicte i 27 governs difonen a tot el món el SFP. L'any 2003 es va iniciar l'adaptació espanyola del

Programa de Competència Familiar, o PCF, a la versió anglesa Strengthening Families Program (SFP 6-12), i a partir de l'any 2007 s'han dut a terme diverses aplicacions del programa en serveis socials i el Projecte Home, amb famílies en situacions de dificultat social que havien desenvolupat problemes de consum de tòxics, entre altres (Orte, C; Ballester, L; March, M. (2013)). Així, s'ha demostrat la seva eficàcia en la prevenció de les conductes inadaptades en els menors i, al mateix temps, que permet afavorir el procés d'inserció social de les seves famílies. A més, com a fruit d'aquestes aplicacions, s'han escrit diverses publicacions (d'àmbit nacional i internacional) i informes que reforcen la validesa i l'eficàcia del programa. El Programa de Competències Familiars de Kumpfer, Orte i altres (2006) és una adaptació de l'Strengthening Families Program (SFP), programa multicomponent d'eficàcia demostrada en la prevenció del consum de tòxics i d'altres problemes de conducta en menors. Els seus objectius són reduir els factors de risc familiars en els menors i reforçar els factors de protecció, amb l'objectiu més ampli d'augmentar la resistència personal dels fills i filles, que poden tenir alt risc de consum de tòxics o altres comportaments desadaptatius. A través del Programa de Competència Familiar s'aconsegueix millorar la competència parental, les habilitats socials i el comportament dels fills i filles, així com les relacions familiars.

El PCF permet intervenir en diversos nivells del funcionament familiar; millorar les relacions familiars i el comportament dels fills i filles, augmentar les habilitats parentals i la competència social dels fills i filles, i reduir o prevenir el consum de drogues i d'alcohol i altres problemes de comportament desadaptatiu. El PCF és un programa formatiu impartit per diferents professionals amb experiència en intervenció socioeducativa en l'àmbit de l'exclusió social, el propòsit de la qual és que els formadors entrenin i modelin les respostes apropiades en els fills i filles i pares i mares. El programa original es compon d'un currículum àmpliament estructurat de 14 setmanes de durada (o 3 mesos), que inclou tres programes d'aplicació simultània (un programa de formació d'habilitats per a mares i pares, un programa de formació d'habilitats dels fills i filles i un programa conjunt de formació de la família) en una única sessió de 2-3 hores de durada, una vegada per setmana.

Seguint aquesta trajectòria, el repte que ens proposem en l'àmbit de la prevenció selectiva en el context familiar és la reducció de les sessions del PCF a set sessions, l'adaptació del programa en qüestions de gènere i cultura en la seva aplicació i l'avaluació del programa, a famílies monomarentals amb fills i filles de 6 a 12 anys, d'especial vulnerabilitat social, sobretot formades per dones que exerceixen o han exercit la prostitució de carrer (Ballester, L; March, M; Orte, C (2006)). El nostre compromís està dirigit a enfortir les seves competències marentals amb el doble objectiu d'aconseguir la seva plena reinserció social i poder prevenir el desenvolupament de conductes desadaptades en els seus fills i filles. Cal recordar que els fills i filles que creixen en famílies desfavorides són un grup molt vulnerable i presenten alts riscos de desenvolupar conductes desadaptatives o consum de drogues, entre altres coses, en l'edat adulta, amb altes probabilitats de patir també situacions de desocupació, cobrar salaris baixos, patir precarietat d'habitatge, la qual cosa alhora podrà comportar problemes de salut en la seva vida adulta, amb una alta probabilitat de transmetre aquesta escassetat d'oportunitats als seus propis fills (Flaquer, 2004). Per això, enfortir les seves competències marentals és fonamental per al seu benestar personal i el dels seus fills o filles.

2. LA MONOMARENTALITAT EN CONTEXTOS DE VULNERABILITAT SOCIAL: FACTORS DE RISC I DE PROTECCIÓ

La família monoparental a Espanya és una realitat creixent. Segons les dades recents de l'Enquesta de Població Activa de l'INE (2014), a Espanya hi ha 616.200 famílies monoparentals (la persona principal de les quals no té cònjuge i té fills menors de 18 anys al seu càrrec), 531.900 de les quals estan sustentades per dones. La família monoparental és aquell nucli familiar format per persones soles que no tenen parella sexual estable amb la qual conviu (independentment del seu estat civil) i amb nens o joves dependents econòmicament i socialment al seu càrrec (Alberdi, 1999). Les llars encapçalades per dones ocupen un lloc central en aquests debats. Segons l'INE, aquesta realitat augmenta. El 2003 n'eren 284,3 mentre que el 2011 n'eren 486,4. A més, una part important d'aquestes famílies, a Espanya, són dones immigrants (Alcalde, 2011). L'estudi *Monoparentalidad y exclusión social* (2008) completa aquesta idea i defineix la família monoparental com aquella formada únicament per una progenitora amb descendència de la qual es fa càrrec en solitari la mare, i en la qual la divisió de rols i del treball no pot donar-se, ja que aquesta persona sol fer-se càrrec tant de l'àmbit domèstic com del no domèstic. Segons aquest mateix estudi, el 33% de les llars espanyoles són mares de família i es troben sota el llindar de la pobresa.

Les causes de monoparentalitat en situacions d'exclusió social estan motivades tant per ruptures afectives o sentimentals (separacions temporals o definitives, divorcis) com per situacions d'immigració, abandons, institucionalització, malaltia, viduïtat entre altres (Fineman Martha, 1991; Almeda Samarach, 2008-10). A més, està íntimament relacionada amb factors de risc, fonamentalment d'empobriment, tant econòmic com de reducció considerable de la qualitat de vida (Torrado i Royo Prieto, 2006). La major part són dones les que assumeixen en solitud les responsabilitats tant de cures com econòmiques dels seus fills i filles, la qual cosa ha convertit les dones soles amb càrregues familiars en dones doblement empobrides. El terme *feminització de la pobresa* és un terme encunyat per Pearce en els anys setanta com a conseqüència de canvis en les estructures familiars, per referir-se a l'augment considerable de les llars monoparentals i la falta de suport que reben en polítiques socials per part del govern (Almeda Samarach, 2008-10). Es completa aquesta idea precisant que la pobresa no és únicament l'absència de recursos econòmics, sinó també desenvolupar oportunitats limitades en altres esferes de la vida, la material, social, educativa, de salut, participació política i emocional, i d'accés, ús i control dels recursos naturals i altres àrees del desenvolupament (Pearce, 1989). Pel que la feminització de la pobresa de les famílies monoparentals, és un paràmetre que ens serveix per descriure un conjunt de situacions o processos que afecten de manera desigual homes i dones, i que van més enllà de la falta de recursos econòmics, en la incapacitat per aconseguir una qualitat de vida en què es cobreixin les seves necessitats bàsiques i siguin reconeguts els drets econòmics, socials i culturals (Anderson, 2003). A partir d'aquesta definició podem destacar la persistència de factors estructurals de risc per a les famílies monoparentals, entre els quals remarquem els econòmics, l'accés a la formació de les mares i dels seus fills i filles, l'accés al mercat de treball i l'estabilitat laboral, dificultats d'accés a l'habitatge, de conciliació laboral i familiar, motivats per les absències en el suport familiars, dificultats de salut, entre altres. En definitiva, de recursos vitals mínims per poder desenvolupar estratègies de supervivència i benestar. Altres factors de risc associats a les dificultats esmentades anteriorment són la discapacitat, dependències,

toxicomanies, malalties, violència de gènere, entre altres (Flaquer, Almeda i Navarro-Vara, 2006) a més de traumes acumulats. Tal com suggereix la literatura, les dones del treball sexual tenen més probabilitats d'haver estat víctimes d'abús sexual i físic en la infància que la població general (Vaddiparti, Bogetto, Cullahan, Abdallah, Spitznagel i Cottler, 2006) i de patir inestabilitat d'habitatge, problemes econòmics i problemes de salut mental (Sloss i Harper, 2004).

Com hem puntualitzat anteriorment, es produeix una feminització de la pobresa en famílies monoparentals, i un bon nombre de dones estan immerses en situacions permanents d'exclusió social i en l'exercici de la prostitució. En diferents moments i en diferents espais i contextos culturals, la maternitat emet diferents significats, per la qual cosa ens preguntem quins significats i propòsits s'inverteixen en els cossos de les dones mares en el món de la prostitució? En examinar les contribucions feministes a l'estudi del cos i la maternitat, és destacable l'absència de recerques en aquest sentit (Alcalde Campos, 2011). I cal reconèixer que diferents estudis sobre prostitució han centrat l'atenció en el comportament i les experiències de les dones que exerceixen la prostitució, independentment del seu paper de «mare» (Stack, Adamczyk i Cao, 2010). La literatura ens revela, en aquest sentit, una forta i continuada invisibilització de la maternitat per part de les dones que exerceixen la prostitució (Sloss i Harper, 2004). De fet, autores com Lagarde (1997) reconeixen que el cos de la dona que exerceix la prostitució l'exclou de la maternitat quan concreta la divisió entre erotisme i procreació. Conclou, així, que aquesta no solament no s'analitza sinó que també es desautoritza en el discurs simbòlic. Per aquest motiu, existeix una necessitat de conèixer i reconèixer les experiències de dones monomarentals en l'exercici de la prostitució: els seus principals problemes, necessitats i demandes. Així mateix, és important assenyalar per a la compressió d'aquest apartat que les relacions de gènere i etnicitat o raça es relacionen amb la feminització de la pobresa (Doezema, Jo 2001) i, al seu torn, amb l'entramat procés migratori en la pràctica de la prostitució. Segons Oso Casas (2010), la idealització del concepte tradicional de família és una de les causes importants i impulsores de la migració i de l'exercici de la prostitució. De fet, segons la Memòria de la Xarxa d'Atenció Directa a les Persones que Exerceixen Prostitució (XADPEP) el 2013 s'han atès 2.200 persones a Palma, el 96% de les quals eren dones amb un predomini de llatinoamericanes (38% de Brasil, Colòmbia o la República Dominicana), africanes (26% nigerianes) i europees comunitàries (20% de Romania). Les espanyoles constitueixen escassament un 12%. Moltes d'aquestes dones, considerades subalternes «racialitzades», han contestat amb la «feminització de la supervivència» i les principals opcions sobre aquest tema que tenen les dones pobres, el treball informal, la immigració o la prostitució (Zubía Guinea, 2007). Per completar aquesta idea, ens agradaria esmentar el llibre de Dolores Juliano (2004) *Excluidas y marginales: Una aproximación antropológica*, on s'assenyala la doble visió de la prostitució, en què pot haver-hi i hi ha explotació, però també pot haver-hi una utilització autònoma per part d'elles en àmbits de l'exclusió social, és a dir, el que podríem anomenar actes quotidians de resistència «per negar-se a ser víctimes» i esdevenir supervivents de situacions continuades d'explotació per diferents motius de gènere, d'ètnia i de classe, ja que sovint a les famílies monomarentals que exerceixen la prostitució se'ls assigna la posició de víctimes i se'ls reconeixen amb dificultat els esforços que porten a terme per solucionar els seus problemes (i en molts casos els de les seves famílies). No obstant això, recordem que la victimització no és una opció respectuosa, ja que nega a altres grups la possibilitat de generar conductes autònomes.

S'han de fer exercicis de reconeixement del «dret d'autonomia» de totes a actuar d'acord amb els seus valors i els seus projectes vitals (Juliano, 2004). Per tant, és fonamental establir canals per donar veu a les famílies monomarentals que exerceixen o han exercit la prostitució i que, malgrat tenir sobrecàrregues econòmiques i de cures, exerceixen actes quotidians de control i de resistència. Una altra autora reconeguda, Woollet (2000), assenyalava que la maternitat en contextos en què s'exerceix la prostitució es vivència en tres dimensions: com a mandat, com a identitat femenina i com a experiència a través de la qual s'estableixen relacions íntimes. Concretament, l'autora Alcalde Campos (2014), en el seu treball amb dones llatinoamericanes immigrants caps de llars monoparentals a Espanya, exposa l'estigma que suposa per a elles la prostitució i que moltes d'aquestes dones sofreixen un estrès continuat a causa de l'estigma de ser filla o fill d'una prostituta. A això se li afegeix la possibilitat de vivenciar situacions de violències estructurals vinculades a l'exercici de la prostitució en contextos de vulnerabilitat social, així com les seves conseqüències negatives. Segons la mateixa autora, Alcalde Camps (2011), per a moltes de les dones que exerceixen la prostitució, la maternitat compleix un rol essencial en les seves vides. Tant és així que l'experiència maternal permet justificar socialment les raons de l'exercici de la prostitució pel que fa a l'estigma socialment atribuït.

3. COM FER EL PROCÉS D'IMPLEMENTACIÓ DEL PCF (6-12 ANYS) MÉS SENSIBLE AL GÈNERE I A LA CULTURA? ALGUNES CONSIDERACIONS BÀSIQUES

És fonamental reconèixer que la família pot ser un factor fonamental en la creació, permanència o perpetuació dels estereotips de gènere, atès que és un nucli socialitzador i transmissor de valors, hàbits i costums, a més de ser el nucli de suport emocional fonamental i necessari per a la prevenció de drogodependències i d'altres conductes desadaptatives. Segons l'estudi de Ortega Prieto MA, Ramos Sánchez C (1991), la majoria de les famílies en què s'han aplicat els seus estudis són famílies monomarentals. Per tant, el model de «família» tradicional, «mare, pare i fills i filles», homogeni culturalment ha canviat i això també s'ha de reflectir en la implementació del PCF. El col·lectiu de dones (en contextos de vulnerabilitat i situació de prostitució) amb les quals desenvolupem el programa assumeixen en «solitud» moltes de les responsabilitats de cures afectives i econòmiques dels seus fills i no solen disposar d'una xarxa familiar de suport, la qual cosa dificulta la seva situació personal i sobretot la conciliació de la seva vida «laboral» amb la seva vida familiar. Hi ha, per tant, l'absoluta necessitat de considerar en tot el procés d'intervenció (mares i filles i fills) les seves característiques sociodemogràfiques, així com les múltiples situacions de victimització i discriminació que han pogut sofrir (gènere, etnicitat classe socioeconòmica/cultural), sense oblidar l'estigma (i estereotip de gènere) propi de l'exercici de la prostitució, i, per descomptat, l'impacte de tot això en el seu estat físic, mental, psicològic i emocional, etc.

L'anàlisi de gènere en tot el cicle del PCF és un procés de treball fonamental a tenir en compte, sobretot des de l'inici, en la identificació o diagnòstic, és a dir, en la seva planificació inicial, durant tot el procés d'implementació i en finalitzar el procés i les seves múltiples avaluacions. Així, la perspectiva cultural i de gènere ha d'integrar-se en totes i cadascuna de les etapes del cicle del projecte. A partir de les recomanacions de diferents autors, com ara Kumpfer (2014); Kumpfer, Smith i Summerhays (2008); Rohrbach i Milam (2006), Alcalde i López (2004); Cruells i Igeda

(2005); Cruz Roja Española (2003); Enjolras i Alonso (2004); SAMHSA's Girls Matter! (2014); National Institute on Drug Abuse i altres, hem desenvolupat el requadre següent:

I. IDENTIFICACIÓ

- Recopilació d'informació, dades, estadístiques i informació desagregada per sexe sobre la situació i les necessitats de les famílies monomarentals, les seves relacions de gènere, dinàmiques familiars i la seva diversitat cultural.
- Anàlisi sociodemogràfic (per sexe, ètnia, edat, origen, nivell socioeconòmic, etc.).
- Establir un procés de consulta a professionals i organitzacions especialitzades.
- Identificar dificultats de participació i estratègies per superar-les.

II. DISSENY

- Incorporar aspectes de l'anàlisi de gènere i etnicitat de la població implicada i identificació de necessitats específiques.
- Incloure estratègies per superar les barreres a la participació i resolució de conflictes.
- Si és necessari, aplicar mesures d'acció positiva.
- No augmentar la càrrega de treball o de responsabilitat en les dones.
- Evitar el llenguatge i les imatges sexistes, així com la reproducció d'estereotips.
- Preveure el nivell de (re)apropiació de les accions.
- Incorporar personal experimentat i/o amb coneixements d'anàlisi de gènere i anàlisi cultural.
- Pressupostar accions específiques de gènere i sensibilització cultural.

III. IMPLEMENTACIÓ I SEGUIMENT

- Incloure metodologies eminentment participatives per fomentar la igualtat en el programa.
- Considerar el calendari, la ubicació i la durada de les activitats. Tenir en compte la doble càrrega de treball de les dones i respectar «el seu temps personal».
- Considerar les particularitats de les dones (famílies monomarentals) a les quals va dirigit el programa.
- Incorporar en tot el procés de formació «la parella formativa (dona i home)».
- Accessibilitat i facilitar l'accés al programa eliminant obstacles per a la participació (durada de la formació, mitjans de transport, cura de nens, etc.).
- Executar activitats que fomentin la igualtat.
- Involucrar altres possibles beneficiàries. Proporcionar oportunitats de formació i promoció iguals.
- Estimular la conscienciació en la igualtat de gènere.
- Constituir un equip de coordinació o de gestió del projecte que compti amb personal amb coneixement de gènere i cultural i tècniques participatives.
- Incloure activitats de formació i capacitació de gènere per al personal o de suport de personal especialitzat.
- Proporcionar informació suficient al personal del projecte sobre el perfil d'activitats d'homes i dones, l'accés i control de recursos, la qualitat de la participació de dones i homes, etc.

- Identificar obstacles en la comunicació i resolució de conflictes.
- Complementar l'anàlisi del progrés de les activitats de manera quantitativa i els resultats esperats amb una anàlisi qualitativa del progrés de la intervenció, diferenciant per gènere i altres categories d'agrupació social (origen, ètnia, edat, nivell socioeconòmic, etc.).
- Tècniques participatives per a la revisió col·lectiva i l'anàlisi crítica dels avanços (o la falta d'aquests) de les diferents parts implicades.
- Integrar l'anàlisi de gènere en els procediments regulars de seguiment del projecte.
- Informes de seguiment.
- Desagregar tota la informació per gènere i altres categories socials.
- Incloure una anàlisi de l'impacte en l'accés i control de recursos i beneficis d'homes i dones, i una anàlisi del nivell de participació (barreres identificades i mitjans per reduir-les o eliminar-les) d'homes i dones en l'execució.

IV. AVALUACIONS

- Incloure persones amb experiència en qüestions de gènere en l'equip d'avaluació i incloure la perspectiva de gènere en les qüestions de referència per a l'avaluació.
- Eficàcia: analitzar la mesura en què els objectius i resultats de l'acció de desenvolupament han tingut en compte les diferències i desigualtats entre homes i dones.
- Eficiència: anàlisi de l'assoliment dels resultats en relació amb els recursos que es consumeixen. Des de la perspectiva de gènere, es tracta de valorar de manera correcta les aportacions de les dones en relació amb els resultats que elles obtenen.
- Impacte: anàlisi de l'impacte de la intervenció en les identitats de gènere, en els rols de gènere i en l'accés i control dels recursos i beneficis.
- Impacte sobre les identitats i rols de gènere.
- Impacte sobre l'accés i control de recursos, més accés i control de tot tipus de recursos no tradicionals per part de les dones.
- Qualitat de la participació (presa de decisions) de dones i homes.
- Sostenibilitat.
- Indicadors de gènere desagregats per sexe (quantitatius i qualitius): de participació i d'apoderament.
- Les principals propostes per integrar el gènere en els indicadors són: 1) desagregar sistemàticament i adaptar els indicadors existents; 2) incloure indicadors quantitius i qualitius de manera complementària; 3) incloure entre els qualitius indicadors de participació i d'apoderament.

Un altre dels aspectes essencials del procés d'implementació del PCF en famílies monomarentals és com fer el procés de PCF més sensible culturalment. En primer lloc, hem de ser conscients de les necessitats diferencials que presenta cadascuna de les tipologies de famílies monomarentals: a) famílies monomarentals d'immigrants que han arribat al país d'acolliment recentment i que s'han d'adaptar socioculturalment i econòmicament; b) famílies monomarentals pertanyents a minories ètniques que han viscut més d'una generació al país però conservant la seva identitat ètnica, normativa, lingüística o de valors; c) famílies monomarentals pertanyents a minories ètniques excloses, el passat de migració de les quals dificulta la seva plena integració en la societat d'acolliment; d) famílies monomarentals que pertanyen a minories ètniques excloses o que, sense ser-ho o pertànyer-hi per parentiu, han adoptat aspectes culturals i identitaris del grup ètnic exclòs.

Algunes de les recomanacions per fer més sensible culturalment el PCF que aporten Shlonsky i Benbenishty (2014) i UNODC (2009), entre altres, són:

ASPECTES A CONSIDERAR PER A L'ADAPTACIÓ CULTURAL DEL PCF

- Que els «participants» dels programes de prevenció familiar provinguin d'entorns culturals molt diferents resulta enriquidor i alhora més complex en termes lingüístics, culturals de significat i continguts. Necessitat d'incorporar continguts culturalment rellevants i significatius.
- La diversitat cultural és una oportunitat i un repte: col·lectius de dones immigrants que han arribat al país d'acolliment recentment i que s'hi han d'adaptar en termes socioculturals i econòmics. Minories ètniques que han viscut més d'una generació al país però conservant la seva identitat ètnica, normativa, lingüística o de valors. Minories ètniques excloses, el passat de migració de les quals dificulta la seva plena integració en la societat d'acolliment.
- Considerar el procés maduratiu diferencial entre nens i nenes i les diferències culturals en aquest sentit. L'edat madurativa, l'origen ètnic i els factors de risc que hi estan associats.
- Necessitat de recopilar informació en aptituds familiars significatives sobre programes basats en evidències científiques, per exemple: representants del grup cultural, valors i mètodes de criança, la importància o no de la família extensa, obtenir informació sobre els processos d'aculturació (fills/filles i pares/mares).
- Els formadors i el coordinador o la coordinadora són claus en el procés d'adaptació cultural i és necessària una formació òptima del programa, sensible a les diverses cultures i de gènere. Especialment és decisiva una bona selecció i creació d'un equip cooperatiu de treball amb líders i coordinadors. Aparellar líders formatius en etnicitat i gènere amb el grup.
- Dur a terme adaptacions culturals menors. Recopilar informació apropiada, crear un equip de treball en adaptació cultural, traduir i adaptar els materials a la llengua i cultura local dels professionals i avaluar l'adaptació cultural.
- Al principi implementar el programa amb una adaptació mínima i avaluar la seva adequació per seguir readaptant-lo. Per impactar positivament en els participants s'ha de dur a terme un procés sistemàtic d'avaluació constant que tingui com a meta l'adaptació del programa.
- Cal parar esment d'experiències prèvies reeixides que permetin conèixer discursos associats als factors socioculturals i normatius per intervenir en les conductes que es volen prevenir. Aparellar líders formatius en etnicitat i gènere amb el grup.

4. OBJECTIUS DEL NOSTRE PROJECTE

1. Adaptar el PCF (6 a 12 anys) al col·lectiu de famílies monomarentals i fer tot el procés de desenvolupament i implementació més sensible i significatiu en termes de gènere i culturalment.
2. Desenvolupar el programa de competències familiars amb famílies monomarentals (mares i fills de 6 a 12 anys) immerses en processos de «vulnerabilitat social» o en «contextos de prostitució».
3. Avaluar la formació de competències maritals dirigida a prevenir conductes inadaptades en fills i filles, potenciant els factors de protecció.

4. Divulgar i transferir els resultats obtinguts al nivell d'intervenció social i científic/acadèmic.

5. METODOLOGIA I MOSTRA

- Se seleccionen entre 30 i 15 famílies monomarentals i els seus fills/filles d'entre 6 i 12 anys a Palma. La mostra total constarà, per tant, de 15 menors en els dos grups de control.
- Es procurarà que cada grup experimental, així com el grup de control, a l'inici de l'experiència, tingui un mínim de 9 i un màxim d'11 participants que compleixin els criteris d'inclusió i no es vegin afectats pels d'exclusió.

El nivell de pèrdua de participants apreciat per a aquests grups és d'un màxim del 20%, per la qual cosa s'espera aconseguir finalitzar les experiències en els grups experimentals amb un mínim de 10 menors i 10 dones.

6. INSTRUMENTS

A més d'instruments específics per al seguiment de les sessions, per a l'avaluació dels subjectes s'utilitzaran escales, la fiabilitat i validesa de les quals han estat provades en diversos estudis, entre els quals hi ha un estudi propi sobre la validesa dels instruments propis del PCF. Es tracta d'instruments la sensibilitat dels quals per captar canvis causats per la intervenció també ha estat provada. Per avaluar els continguts específics del programa s'utilitzen les escales ja validades a Espanya, utilitzades o recomanades per la professora Kumpfer i el seu equip.

A) Els criteris bàsics de selecció d'instruments seran els següents:

1. Adequació als factors que es pretenen avaluar.
2. Validació per a població espanyola.
3. Bona adaptació a l'ús conjunt amb altres instruments.
4. Possibilitats de generalització per al seu ús en l'aplicació del programa en condicions no experimentals.

Seguint els criteris indicats anteriorment, referenciem una sèrie d'instruments:

B) Proves que hauran de fer mares i fills:

- Bateria d'avaluació del programa (SFP - K. Kumpfer. Incloent-hi una sèrie de preguntes sobre el temps que passen junts i l'obediència).

- BASC (Reynolds i Kamphaus, 2004).
- ESFA (Barraca i López-Yarta, 2003).
- Prova de satisfacció amb el programa (SFP - K. Kumpfer)

C) Proves fetes pels fills i filles:

- Bateria d'avaluació (SFP - K. Kumpfer. Inclouent-hi una sèrie de preguntes sobre el temps que passen junts i l'obediència).
- BASC (Reynolds i Kamphaus, 2004).
- Prova d'actituds i coneixements d'alcohol i drogues (elaboració pròpia).
- Informació sobre qualificacions escolars i assistència a l'escola.

7. DESENVOLUPAMENT DEL PROJECTE PCF EN ETAPES

A continuació, presentem les diferents etapes del nostre projecte:

I) DISSENY

Aquesta etapa té per objecte elaborar els preparatius necessaris per dur a terme la implementació de les diferents sessions formatives dels programes amb les dones que exerceixen la prostitució i els seus fills i filles. Per això, hem previst una necessària revisió, adaptació i reedició del material del programa de PCF sensible al gènere i a la cultura:

- Manual d'implementació del programa de competència familiar
- Manual del programa de competència parental
- Manual del programa d'habilitats socials dels fills i de les filles
- Manual del programa per a la millora de les relacions familiars
- Guia dels pares i de les mares
- Guia dels fills i de les filles
- CD d'àudio de relaxació de suport al programa de competència parental
- Material audiovisual de suport al programa de competència familiar

2) IMPLEMENTACIÓ DEL PROGRAMA I TREBALL DE CAMP

A) IMPLEMENTACIÓ DEL PROGRAMA

En un primer moment, aquesta subetapa té com a propòsit facilitar dos tipus de formació a professionals de les diferents entitats. D'una banda, de manera general, en gènere i sensibilitat cultural per implementar el present programa i de formació específica del PCF.

- Formació del programa de competències familiars a professionals. S'impartiran formacions específiques sobre el programa a professionals diplomats o llicenciats amb una experiència professional amb el col·lectiu de dones i nens de vulnerabilitat social.
- Aplicació del programa de PCF. El programa original inclou 14 sessions (14 setmanes o 3 mesos). En canvi, hem incorporat una versió reduïda en 7 sessions amb una temporització d'un mes i mig aproximadament, i es tractarà de sessions continuades.

A continuació, presentem el contingut de les diferents sessions del PCF (on s'han seleccionat en color blau aquelles sessions més significatives a partir dels resultats obtinguts en altres recerques):

QUADRE I. CONTINGUT ORIGINAL DE LES SESSIONS DEL PCF

	MARES	FILLS I FILLES	FAMÍLIES (mares, fills/es)
1	Introducció i formació del grup. Creences sobre l'aprenentatge. Aprendre a parar esment en el comportament positiu.	Introducció i formació del grup. Explicació del programa. Elaboració de les regles del grup.	Introducció i formació del grup. Explicació del joc dels fills i les filles. Pràctica del joc dels fills i les filles.
2	Etales del desenvolupament. Expectatives sobre el comportament dels fills. Control de l'estrès.	Habilitats socials I: principals habilitats d'escolta activa.	Pràctica del joc dels fills i les filles: descriure el comportament, recompensar el comportament positiu i ignorar el comportament negatiu.
3	Com s'han d'aplicar les recompenses. Tipus de recompenses.	Habilitats socials II: principals habilitats per parlar. Com interrompre. Aprendre a elogiar.	Joc dels fills i de les filles: recompensar el comportament positiu i ignorar el comportament negatiu.
4	Establir metes i objectius de comportament dels fills.	Aprendre bon comportament.	Joc dels fills i de les filles. Negociar les metes i els objectius de comportament.
5	Atenció diferencial: parar esment i ignorar.	Com dir «no» i mantenir-se fora de problemes.	Atenció diferencial. Sistema de recompenses a través de quadres i ruletes.
6	Comunicació I: millorar les relacions.	Comunicació I: millorar les relacions.	Comunicació I: introducció al joc familiar. Converses familiars.
7	Comunicació II: reunions familiars.	Comunicació II: reunions familiars.	Comunicació II: consolidació del joc familiar. Converses familiars. Reunions familiars.

	MARES	FILLS I FILLES	FAMÍLIES (mares, fills/es)
8	Drogues i família: factors de risc.	Alcohol i drogues.	Aprendre dels pares i de les mares.
9	Resoldre problemes i donar instruccions.	Resoldre problemes.	Resoldre problemes i donar instruccions.
10	Establir límits I: reconduir el mal comportament.	Introducció al joc dels pares i de les mares: reconèixer instruccions clares.	El joc dels pares i de les mares I: seguir instruccions i detectar senyals de conducta.
11	Establir límits II: practicar.	Habilitats d'afrontament I: reconèixer sentiments.	El joc dels pares i de les mares II: seguir instruccions i aprendre les conseqüències del comportament.
12	Establir límits III: resoldre problemes de comportament.	Habilitats d'afrontament II: afrontar la crítica.	El joc dels pares i de les mares III: aprendre les conseqüències del comportament.
13	Crear i utilitzar programes de comportament.	Habilitats d'afrontament III: controlar l'enuig.	Recordar el que ens ajuda i per què ens ajuda.
14	Mantenir el bon comportament. Ser pares eficaços.	Recursos apresos i repàs de coneixement.	Final del programa i graduació.

Nota: S'hi inclouen les 14 sessions originàries i, en color blau, hi apareixen les 7 sessions que s'utilitzaran.

A continuació, presentem els criteris d'inclusió per a la participació del PCF.

QUADRE 2. CRITERIS D'INCLUSIÓ I D'EXCLUSIÓ DELS USUARIS PER PARTICIPAR EN EL PCF

Críteris d'inclusió mares i fills/es	Críteris d'exclusió mares i fills/es
<p>Críteris d'inclusió de les mares al programa</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dones que han exercit o estan exercint la prostitució. • Amb coneixement suficient del castellà (comprensió oral i escrita). • Tenir fills i filles a càrrec amb edats de (6-12). • Preferiblement llatines o de cultura llatina. • Edat preferent dels pares: de 20 a 45 anys. • Subjectes motivats a incorporar-se a l'experiència i a adquirir noves capacitats. • Subjectes amb un nivell d'atenció i cooperació raonables. • Subjectes capaços de participar constructivament en sessions d'entrenament grupal d'1-2 hores de durada, una vegada per setmana, durant 3 mesos. <p>Críteris d'inclusió al programa dels fills i filles</p> <ul style="list-style-type: none"> • Acceptació voluntària de participació en el programa, amb un mínim nivell de motivació. • Trobar-se entre els límits d'edat definits finalment (6-12). • No patir malalties mentals actualment no estabilitzades. • No consumir tòxics. • Que els seus pares participin en l'experiència per a pares. 	<p>Críteris d'exclusió de les mares del programa</p> <p>Severa dependència a drogues que alterin greument la seva capacitat de judici.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Existència de simptomatologia mental no estabilitzada. • Evidència de retard mental. • Dèficit atencional. <p>Críteris d'exclusió dels fills i filles</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dependència a drogues que alterin greument la seva capacitat de judici. • No acceptació del programa. • Existència de simptomatologia mental no estabilitzada. • Evidència de retard. • Capacitat de comprensió del castellà.

Nota: Per cada recurs institucional tindrem 5-6 dones amb els seus respectius fills i filles d'edats compreses entre els 6 i els 12 anys.

B) TREBALL DE CAMP

En aquesta subetapa es recolliran les dades mitjançant l'ús de qüestionaris i entrevistes a mares, fills i filles i formadors. Es treballarà amb un disseny gairebé experimental de dos grups experimentals i un grup de control, amb mesures pretest i postest per cadascun dels dos anys d'aplicació de l'experiència (2014 i 2015). El disseny es basa en un rigorós control de les condicions experimentals (eliminació de factors pertorbadors, constància de les condicions experimentals) en les aplicacions del programa. Concretament, els controls principals són tres:

- S'eliminen els factors pertorbadors de diversos tipus (dificultats de transport, guarderia per als fills més petits).
- Es mantenen constants les condicions experimentals, mitjançant un control directe per part de membres de l'equip de recerca: s'aplica amb fidelitat el mateix programa en els dos grups experimentals i al llarg de totes les sessions, es controla la durada de les sessions, es mantenen constants les condicions ambientals de les sales, etc.
- S'utilitzen els mateixos instruments, validats per a la població espanyola, en dues recollides de dades fetes segons el mateix protocol, incloent-hi tots els subjectes participants. Els criteris bàsics de selecció d'instruments són:
- Adequació als factors que es pretenen avaluar.
- Validació per a la població espanyola.
- Bona adaptació (validesa interna) a l'ús conjuntament amb altres instruments.
- Possibilitats de generalització per al seu ús en l'aplicació del programa en condicions no experimentals.
- A més d'aquests instruments, s'utilitzaran avaluacions dels formadors (prèvies i posteriors a la sessió), que estiguin establertes en el protocol d'aplicació i d'anàlisi del programa.

3) ANÀLISI, ELABORACIÓ D'INFORMES I AVALUACIÓ DE L'EFFECTIVITAT DEL PROGRAMA EN FAMÍLIES MONOMARENTALS EN CONTEXTOS DE PROSTITUCIÓ

L'anàlisi de les dades se centrarà en els resultats dels factors i escales considerats per a cadascun dels instruments, d'acord amb les hipòtesis de la recerca. Per a aquesta etapa d'anàlisi utilitzarem els programaris SPSS i NVIVO i ho centrarem això en les diferències numèriques que s'obtinguin en les escales observades abans i després de la intervenció socioeducativa en tots dos grups. En aquesta etapa d'avaluació i d'anàlisi de l'efectivitat del programa, es pretén sobretot revisar l'efectivitat del programa i l'elaboració d'informes pertinents amb la informació més rellevant dels resultats obtinguts, així com el procés d'execució i les limitacions d'aquest. Seran les bases constitutives per actuar amb posterioritat. En l'avaluació de resultats, l'aplicació dels instruments

s'efectua en funció del disseny d'avaluació seleccionat. Es tracta d'administrar els instruments en paral·lel en els diversos grups experimentals en els moments següents:

- Pretest: la setmana abans d'implementar el programa.
- Posttest: la setmana posterior a la finalització del programa.

L'avaluació processual de les diferents sessions, en totes les aplicacions, ens permet disposar d'una mostra avaluada d'àmplies dimensions i d'elevada representativitat. Una altra característica del disseny d'avaluació seleccionat és la triangulació d'informacions, basades en informes encreuats entre mares i fills. L'avaluació del manteniment de resultats i de l'impacte es refereix al grau en què les conductes que s'han proposat modificar han canviat a mitjà termini. Per conèixer si l'efecte del programa es manté a llarg termini o, per contra, va disminuint o desapareix, es fa un seguiment dels participants després que hagin finalitzat el programa en una avaluació: tres mesos després de finalitzar el programa.

4) DIVULGACIÓ CIENTÍFICA I TRANSFERÈNCIA DE CONEIXEMENTS

La difusió i la transferència de resultats a la societat en el seu conjunt i a la comunitat científica en particular es duran a terme una vegada s'hagin obtingut els resultats de la revisió sistemàtica. Fonamentalment hem volgut destacar dues línies estratègiques: la d'intervenció social i la científica i acadèmica.

8. ANOTACIONS FINALS

Amb referència als recursos tècnics i materials, cal assenyalar que les nostres entitats col·laboradores pertanyen al GEPIB (Grup d'Estudi sobre Prostitució de les Illes Balears), entre les quals cal destacar Metges del Món i Casal Petit. A més, es comptarà amb la col·laboració de personal de GIFES, equip de recerca universitari, especialitzat en competència parental que assumeix funcions de disseny de la recerca, realització de l'avaluació longitudinal, processament i explotació de les dades, realització dels informes parcials i finals.

Els mitjans tècnics per al desenvolupament del programa seran: instruments de registre, qüestionaris d'avaluació i sistemes automatitzats de gestió de la informació. Entre les tasques assignades trobem:

1. Revisió, adaptació i reedició del material de formació per fer-lo més sensible en termes culturals i de gènere.
2. Direcció i coordinació de la recerca.
3. Avaluació, seguiment del projecte i avaluació, aplicació, processament de dades i informes parcials.
4. Desenvolupament d'incentius propis del programa de competència familiar i gestió d'aquests per mantenir la motivació i l'adherència de les famílies al programa.

5. Elaboració d'un informe final.
6. Recopilació i incorporació de tota la informació a la base de dades d'anàlisi qualitativa i quantitativa de la informació.
7. Disseminació, divulgació i transferència de la informació.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Alberdi, I. (1999). *La nueva familia española*. Madrid: Taurus.

Alcalde Campos, R. (2014). Mujeres latinoamericanas inmigrantes jefas de hogares monoparentales en España. *Migraciones Internacionales*, gener-juny, 165-190.

Alcalde Campos, R. (2011). Cosas de mujeres: familias monoparentales dominicanas en Barcelona y NY. *Revista Internacional de Organizaciones*, núm. 6, p. 109-134.

Alcalde, A. R. i López, I. (2004). *Guía práctica para la integración de la igualdad entre mujeres y hombres en los proyectos de la Cooperación Española*. Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores.

Almeda Samarach, E. (2008-10). *Monoparentalidad y exclusión social. Estrategias de supervivencia y bienestar desde una perspectiva de género*. Instituto de la Mujer, Ministerio de Sanidad, Política Social e Igualdad.

Anderson, J. (2003). *Desafíos conceptuales de la pobreza desde una perspectiva de género*. Reunión de Expertos sobre Pobreza y Género. CEPAL – OIT. Santiago de Chile, 12-13 d'agost de 2003.

Ballester, L., March, M. i Orte, C. (2006). *Sexe en venda a Mallorca. Escenaris del risc. La prostitució femenina a Mallorca*. Palma. Leonard Muntaner, Editor PP 7-60.

Barraca i López-Yarta, (2003). *ESFA, Escala de Satisfacción Familiar por Adjetivos*. Tea Ediciones.

Consejo de la Unión Europea (2006). *Recomendación Rec (2006)19 del Comité de Ministros a los Estados Miembros sobre políticas de apoyo al ejercicio positivo de la parentalidad*.

Cruells, M. i Igareda, N. (2005). *Mujeres, integración y prisión*. SURT. Barcelona: Aurea Editores.

Cruz Roja Española (2003). *Buenas prácticas en la inclusión social*. Catálogo de buenas prácticas para la inclusión social.

Doezema, Jo (2001), *Feminist Review* Volume 67, Number 1, Routledge, part of Taylor and Francis Group. P.16-38 (23).

Enjolras, S. i Alonso, B. (2004). *Guía práctica para la dinamización de grupos de mujeres con experiencia migratoria*. Agrupación de Desarrollo NEXOS.

Flaquer, L. (2004). Monoparentalidad. *Arbor. Ciencia, pensamiento y cultura*. S. del Campo (ed.): La familia en el XXV aniversario de la Constitución española. Núm. CLXXVIII. Madrid: CSIC, p. 345-376.

Fineman Martha, L. (1991) Images of mothers in poverty discourses. *Duke Law Journal*, vol. 1991, núm. 2, p. 274-295. Duke University School of Law.

Flaquer, L., Almeda, E. i Navarro-Varas, S. (2006). *Monoparentalidad e infancia*. Barcelona. Fundació la Caixa.

Foxcroft, D. R., Ireland, D., Lister-Sharp, D. J., Lowe, G., i Breen, R. (2003). Longer-term primary prevention for alcohol misuse in young people: A systematic review. *Addiction*, 98(4): 397-411.

Instituto Nacional de Estadística (2014, 2011, 2003). Cifras INE (www.ine.es).

Juliano, D. (2004). *Excluidas y marginales: Una aproximación antropológica*.

Cátedra.

Ortega Prieto MA, Ramos Sánchez C (1991). *Los niños y las niñas: Evaluación de una experiencia de coeducación en el aula*. Cuenca. CEP de Belmonte (Cuenca).

Kumpfer, K. L. (2014). Family-based interventions for the prevention of substance abuse and other impulse control disorders in girls. *ISRN Addiction*, vol. 2014.

Kumpfer K. L., Smith P., Summerhays J. F. (2008). A wakeup call to the prevention field: Are prevention programs for substance use effective for girls. *Substance Use & Misuse*, vol. 43, núm. 8-9, 978-1001.

Kumpfer, K. L., Orte, C., et al. (2006). *Programa de competencia familiar*. Manual de implementación del formador y de la formadora (2ª edición revisada y corregida). Palma de Mallorca: Universitat de les Illes Balears.

Lagarde, M. (1997). *Cautiverios de las mujeres: Madres, esposas, monjas, putas, presas y locas*. México: Universidad Nacional Autónoma de México.

Memoria (XADPAP) (2013). *La Red de atención directa a la prostitución*.

Miller, T.A. i Hendrie, D. (2008). Substance abuse prevention: dollars and cents: a cost-benefit analysis; center for substance abuse prevention (CSAP), SAMHSA. *DHHS Pub.*, núm 07-4298, Rockville, MD.

Orte, C., Ballester, L., March, M. (2013) *El enfoque de la competencia familiar. Una experiencia de trabajo socio-educativo con familias*. Pedagogía social. Revista Interuniversitaria 21, 15-39

Orte, C. i GIFES (March, M. X., Ballester, L., Oliver, J. L., Pascual, B. i Fernández, C.) (2010). Prevención familiar del consumo de drogas y de otras conductas problema en los hijos e hijas. Resultados de la aplicación del programa de competencia familiar en siete centros de la Asociación Proyecto Hombre. Proyecto. *Revista de la Confederación Proyecto Hombre*, p. 18-25. Disponible a: <http://www.proyctohombre.es>

Orte, C. i GIFES (March, M. X., Ballester, L., Oliver, J. L., Pascual, B., Vives, M. i Fernández, C.) (2009). Fortalecer a la familia para prevenir el consumo de drogas. La aplicación en España del Strengthening Families Program (SFP). Proyecto. *Revista de la Confederación Proyecto Hombre*, p. 26-30 (España): 2009. Disponible a: <http://www.proyctohombre.es>

Family Competence Program to several high-risk groups (Spanish adaptation of the Strengthening Families Program).

Oso Casas, L. (2010). Money, sex, love and the family: Economic and affective strategies of Latin American sex workers in Spain. *Journal of Ethnic and Migration*.

Pearce, D. (1978). The feminization of poverty: women, work and welfare. *Urban and Social Change Review*.

Pearce, D. (1989). The feminization of poverty: A second look. Paper presented at the *Annual Meetings of the American Sociological Association*. San Francisco.

Raines-Milenkov, A. L., (2010). Health and pregnancy among women with prostitution experience. University of North Texas Health Science Center at Fort Worth.

Reynolds, C., i Kamphaus, R. (2004). *BASC. Sistema de evaluación de la conducta de niños y adolescentes*. Madrid: TEA ediciones.

Rohrbach, L. A. i Milam, J. (2006). Gender issues in substance abuse prevention. A Z. Sloboda i W. J. Bukoski (eds.), *Handbook of Drug Abuse Prevention*, 351-363: Springer US.

Shlonsky A. i Benbenishty, R. (2014). *From evidence to outcomes in child welfare. An International Reader*. Oxford International Press.

Sloss, C. M. i Harper, G. W. (2004). When street sex workers are mothers. *Archives of Sexual Behavior*, 33, 4, 329-341.

Stack, S., Adamczyk, A., i Cao, L. (2010). Survivalism and public opinion on criminality: A cross-national analysis of prostitution. *Social Forces*, 88(4), 1703-1726.

Torrado, T. L. V. i Royo Prieto, R. (2006). *Mujeres al frente de familias monoparentales*. Bilbao: Universidad de Deusto.

Vaddiparti, K., Bogetto, J., Cullahan, C., Abdallah, A. B., Spitznagel, E. L. i Cottler, L. B. (2006). The effects of childhood trauma on sex trading in substance using women. *Arch Sex Behav*, 35(4):451-459.

UNODC (2009). *Guide to implementing family skills training programs for drug prevention*. United Nations Office on Drugs and Crime. Nova York: United Nations.

Woollett, A., Phoenix, A. (2000). La maternidad como pedagogía. La psicología evolutiva y los relatos de madres de niños pequeños. *Feminismos y pedagogías en la vida cotidiana*, Carmen Luke (comp.), ISBN 84-7112-447-5, p. 87-105.

Zubía Guinea, M. (2007). *Mujeres ciudadanas. Cuadernos Deusto de Derechos Humanos*. Universidad de Deusto.

Altres recursos a Internet:

SAMHSA's Girls Matter! <http://www.tinyurl.com/girlsmatter2014>

National Institute on Drug Abuse, teen website. <http://teens.drugabuse.gov/>